

מסורת הש"ס

- תוספתא בבורות פ"ד יד.
- חולין ע"א.
- משנה בבורות לו, א.
- ראה בבורות לו, ב.
- משנה בבורות מ"ב, ילק"ש תורה קפד.
- ראה משנה ז' בחיים ע"ב-ע"א.
- תוי"ב ויקרא כא, כ. שם כ"ב.
- לק"ש תורה קפד. שם תרמ"ב.

גדרות

איצטריכא בכתיב וכן הגיה הב"י: **איצטריכא** ליה. **פסולו** בכתיב: **ופסולו**. **את** ב"ש"מ ובב"י: **אלא את**. **וקתני ואתי יחידאה וקא סתים** בכתיב: **ואתא יחיד קא סתים**.

ואלו שאין שוחטין במשניות וכן הגיה הב"י: **אלו**.

חורור במשניות: **חורור** ובהרבה כתיב: **חורורו** וראה לעיל לח"ב. **וחוטין** במשניות: **וחוטיו** ובכמה כתיב: **וחטיו** ויש: **חוטיו**.

שנמנו בכתיב ועוד: **שנמנו** ונמנו.

אבל לא שנעקרו בכתיב ועוד מילים אלה חסרות.

ובעל בכתיב: **ובעלי** וכן להלן. **יבלת** יש בכתיב: **יבלת** וראה ברמב"ם.

זקן במשניות וברוב כתיב: **זקן**.

שנעבדה בו במשניות וכן הגיה הב"י: **שנעבדה** בה.

ושהמית במשניות: **או שהמית**.

על פי עד אחד או על פי הבעלים בכמה כתיב מילים אלה חסרות, וכן הגיה הב"י עפ"י הגמרא.

רבי שמעון במשניות ועוד: **ר' ישמעאל**.

אין לך ברוב כתיב: אין.

בשלמא יש בכתיב: **בשלמא** **למאן דאמר**.

אייתי בכמה כתיב: מיתטי.

יכח ברוב כתיב: **יכח**.

ומדכתבי בכתיב: **מדכתבי**.

הקולם

כנגדו בגמל ניכר

קפץ העליון

לשוך

אנדרוגיניוס

מקור המילה הוא ביוונית ἀνδρογυνικός (אנדרוגיניוס) שפירושו המילולי היא אש אשה, ומשמעו זה שהוא זכר ונקבה כאחת.

ברפואה מבחינים בין שני מקרים של אנדרוגיניוס: המקרה המצוי של דמוי-אנדרוגיניוס (pseudohermaphrodit)

ואנדרוגיניוס אמיתי. האנדרוגיניוס האמיתי יש לו בלוטות מין גבריות (אשכים) ונשיות (שחלות) כאחת.

ואילו לדמוי-אנדרוגיניוס יש רק בלוטות מין מסוג אחד, אבל איברי המין החיצוניים הם של גברים ונשים יחד. בגלל זהויות המפלה של האנדרוגיניוס היו חכמים שסברו כי אי אפשר לזון את האנדרוגיניוס לא זכר ולא נקבה (שלא כמו הטומטום, שבגלל פגם בהתפתחות לא נתגלה לאיזה מין הוא שייך) אלא יש לראותו כמין שלישי: זכר-נקבה, שאינו שייך לאף אחד מן המינים הנבדלים.

טומטום

מקור המלה הוא השרש "טמט" שמשמעו: סתום. כלומר איברי המין שלו מכוּסוּים וסתומים. טומטום הוא חי או אדם שובל באופן שאין ניכרים בו איברי המין החיצוניים. שאף שאין לו איבר זכרות – אף אין לו איבר נקבות אלא מעין סדק בעור בלבד.

א גמרא

בענין ששינו במשנתו: זכב העגל שאינה מגעת לערקוב, תנא [שנה החכם]: ערקוב ששינו הריהו קפץ (פרק) העליון, שבין עצם הירך לעצם האמצעית, ולא קפץ התחתון, שבין העצם האמצעית לתחתונה. וערקוב זה ששינו, שהוא קפץ העליון – כנגדו בגמל ניכר, שבגמל הוא בולט, ובעגל אינו ניכר כלפי חוץ.

ב משנה על אלו מומין

ששינו בשכרף זה, שוחטין את הבכור מחוץ למקדש, ופסולי המוקדשין (שאר קדשים, שאינם בכור, שנפל בהם מום) נפדין עליהן.

ג גמרא על מה ששינו: על אלו מומין שוחטים את

הבכור, תוהים: הא תו [זו עוד] למה ליי? הא תנא ליה רישא [הרי כבר שנה דבר זה בתחילה], בפתחת פרק זה: על אלו מומין שוחטין את הבכור! ומשיבים: סיפא איצטריכא [הסוף של משנתו הוצרך לו], מה שנאמר: פסולי המוקדשין נפדין עליהן. ומקשים: הא נמי פשיטא [זה גם כן פשוט]! שהרי אם מישחט שוחטין [לשחוט מחוץ למקדש אנו שוחטים] את הבכור בגלל מום כזה, וכי מיפרק מיבעיא [לפדות בגללו בהמת קדשים נצרכה] לומר שפודים? אלא, אידי דתנא [מתוך שהתנא שונא] במשניות הקודמות: שלשה מומים נוספים הוסיף אילא לפני חכמים ביבנה, ואמרו לו חכמים: לא שמענו את אלו, וקתני ואתי [ולאחר מכן התנא שונה והולך] מומים נוספים בשמו דיחידאה [של חכם יחיד], בשם ר' חנניא בן גמליאל ובשם ר' חנניא בן אנטיגנוס, אפשר היה לחשוב שנדרשו מן ההלכה, ולכן קא סתים לה בכוליהו [הוא סותם במשנתו ביחס לכולם]: על אלו מומין שוחטין את הבכור ופסולי המוקדשין נפדין עליהן.

ד משנה ואלו מומים שאין שוחטין עליהן לא

במקדש – מפני שאינם ראויים להקריבה, ולא במדינה (מחוץ למקדש) – מפני שאינם מומים גמורים: חורור (טיפות לבנות) והמים שבעין, שניהם במקרה שאין הם קבועין. וחוטין (חניכיים) הפנימיות שנפגמו, אבל לא שנעקרו. ובעל גרב (מין שחין), ובעל יבלת, ובעל חזוית (מין שחין). וכן אם היה זקן או חולה או מזוהם (מסריח), ושנעבדה (שנעשתה) בו עבירה, שרבע אשה או שרבע על ידי אדם, או שהמית אדם, אלא שלא היו שני עדים כדבר,

אלא הדבר ידוע על פי עד אחד, או על פי הבעלים. וכן בכור שנולד טומטום (שימיני המין שלו מכוּסוּים) ואנדרוגיניוס (שיש בו איברי זכר ונקבה כאחד), לא שוחטין במקדש ולא במדינה. רבי ישמעאל אומר: אין לך מום גדול מזה, מאנדרוגיניוס, ומותר לשחטו במדינה. וחכמים אומרים: אינו בכור, אין קדושת בכורה חלה עליו, מפני שאינו נחשב לזכר, אלא נגזז ונעבד, כדן בהמת חולין.

ה גמרא שנינו במשנה כי גרב וילפת, שהם שני מיני שחין, אינם בכלל המומים הגמורים, ששוחטים עליהם את הבכור מחוץ למקדש. ושואלים: וגרב לא נחשב מום? והכתיב [והרי נאמר] **גרב באורייתא** (ויקרא כב, כב) וְעוֹר וְחַזוּיֹת לֹא מוּם הֵיחָד? והכתיב [והרי נאמר] **ילפת באורייתא** (שם), ותנא [ושנויה ברייתא]: **גרב** האמור בתורה – זה החרס, "ילפת" – זו חזוית המצרית, ואמר ריש לקיש: למה נקרא שמה של חזוית זו בתורה "ילפת" – שמלפפת [אווחת] והולכת ואינה מרפה מן החולה עד יום המיתה, שאין לה תרופה. הרי שחזוית היא מום גמור! ומעתה, בשלמא [אין זה קשה] לא קשיא [אין זה קשה], כאן, בתורה – מדובר בחזוית המצרית, כאן במשנה בחזוית דעלמא [תסתם]. אלא מגרב על גרב קשיא [קשה] ומשיבים: גרב על גרב נמי לא קשיא [גם כן אינו קשה]. הא [זה שבמשנה] מדובר בילת, הא [זה שבתורה] – ביבש. ומפרשים: אם היה לח – איתטי [הוא מתרפא], והואיל והוא מום עובר – אין שוחטים עליו, אבל יבש שוכר בתורה – לא מיתטי [אינו מתרפא], ושואלים: והאם גרב לח מיתטי? והכתיב [והרי נאמר] בפרשת הקללות: "יככה ה' בשחין מצרים... ובגרב ובחרס אשר לא תוכל להרפא" (דברים כח, כז), ומדכתבי [ומכיון שנאמר] "ובחרס", שהוא שחין יבש בחרס, הרי "גרב" שהוזכר בצירו – שחין לח אמור, וכן בכור ששינו במשנתו: זכב העגל שאינה מגעת לערקוב, שבין עצם הירך לעצם האמצעית, ולא קפץ התחתון, שבין העצם האמצעית לתחתונה. וערקוב זה ששינו, שהוא קפץ העליון – כנגדו בגמל ניכר, שבגמל הוא בולט, ובעגל אינו ניכר כלפי חוץ.

א גמרא תנא: קפץ העליון ולא קפץ התחתון,

ב משנה על אלו מומין שוחטין את הבכור,

ופסולי המוקדשין נפדין עליהן.

ג גמרא הא תו למה ליי? הא תנא ליה רישא:

יעל אלו מומין שוחטין את הבכור! – סיפא איצטריכא: פסולי המוקדשין נפדין עליהן. – הא נמי פשיטא! מישחט שחטין, מיפרק מיבעיא? אלא, אידי דתנא: השלשה הוסיף, ואמרו לו: לא שמענו את אלו; וקתני ואתי דיחידאה. וקא סתים לה בכוליהו: על אלו מומין שוחטין את הבכור ופסולי המוקדשין נפדין עליהן.

ד משנה ואלו שאין שוחטין עליהן לא במקדש

ולא במדינה: חורור והמים שאין קבועין, וחוטין הפנימיות שנפגמו אבל לא שנעקרו, ובעל גרב ובעל יבלת ובעל חזוית, זקן וחולה ומזוהם, ושנעבדה בו עבירה, ושהמית אדם, על פי עד אחד או על פי הבעלים. וטומטום ואנדרוגיניוס, לא במקדש ולא במדינה. רבי שמעון אומר: אין לך מום גדול מזה. ויחכמים אומרים: אינו בכור, אלא נגזז ונעבד.

ה גמרא וגרב לא? והכתיב גרב באורייתא!

והכתיב גרב באורייתא – (ויקרא כב) גבי "עגרת או שזר", דכמי: "או גרב או לפת" וכו' ותו חזוית לא – מום גמור הוא? והכתיב גרב באורייתא! זה חרס – שחין שקשה כחלם. חזוית המצרית – שחין שסוּכָה על המלח. מלפפת – דקוקה טו, כדמתרגמינן (שמות לו) "וימנר" – ולפי.

וגרב לא – זה חרס – שחין שקשה כחלם. חזוית המצרית – שחין שסוּכָה על המלח. מלפפת – דקוקה טו, כדמתרגמינן (שמות לו) "וימנר" – ולפי.

גמרא וגרב לא – זה חרס – שחין שקשה כחלם. חזוית המצרית – שחין שסוּכָה על המלח. מלפפת – דקוקה טו, כדמתרגמינן (שמות לו) "וימנר" – ולפי.

גמרא וגרב לא – זה חרס – שחין שקשה כחלם. חזוית המצרית – שחין שסוּכָה על המלח. מלפפת – דקוקה טו, כדמתרגמינן (שמות לו) "וימנר" – ולפי.

גמרא וגרב לא – זה חרס – שחין שקשה כחלם. חזוית המצרית – שחין שסוּכָה על המלח. מלפפת – דקוקה טו, כדמתרגמינן (שמות לו) "וימנר" – ולפי.

גמרא וגרב לא – זה חרס – שחין שקשה כחלם. חזוית המצרית – שחין שסוּכָה על המלח. מלפפת – דקוקה טו, כדמתרגמינן (שמות לו) "וימנר" – ולפי.

תוספות

[חכמי גרסינן: גרב זה החרס – תימא: אמאי לא קאמר מהיאי גרב דבקללות של משנה תורה, דכתיב "גרב ובחרס", והיאי גרב לאו היינו חרס. ומום קבוע הוא, דכתיב ביה "אשר לא תוכל להרפא" ויש לומר, דמשמע דנקט הכא "זו אף זו": דגרב שהוא חרס יבש מבחוץ ומבפנים והוי מום, ואפילו ילפת נמי שהוא לח מבחוץ ויבש מבפנים, ואפילו כדקאמינן בסמוך, הוי מום. וגבי קללות נקט "זו אף זו", שילקה בגרב, ואפילו בחרס דקשה טפן.]

אין בכור בגמרא (להלן עמוד ב) דנו האם דברים אלו נאמרו רק לגבי אנדרוגיניוס, או גם לגבי טומטום.

אורח ההלכה

חורור והמים שאין קבועין היו בבהמה מים שיורדים בעין ואינם קבועים, או סנוורים שאינם קבועים – הרי אלו מומים עוברים, ואינה קריבה ולא נפירת. כמשנה. (רמב"ם ספר עבודה ה' הלכות איסורי מנבח פ"ב ה"ז-ה"ח).

חוטין הפנימיות שנפגמו אם נפגמו או נגממו חטיה הפנימיות של הבהמה – אינה קריבה, לפי שאינה מן המוכרח, והכתיב אומר "מבחר נרדף", ומכל מקום אינה נפירת, אלא תרעה עד שיפול בה מום, אבל אם נעקרו חטיה הפנימיות – הרי זה מום, שהרי בעת שפותחת את פיה וצוחת הם נראים חסרים. כמשנה. (רמב"ם שם ה"ח. שם ה"ה).

בעל גרב ובעל חזוית היה לבהמה גרב לח (מבפנים ומבחוץ, כ"ס"א) או חזוית שאינה מצרית – הרי אלו מומים עוברים, ואינה קריבה ולא נפירת. כמשנה, וכמסקנת הגמרא. (רמב"ם שם ה' הלכות איסורי מנבח פ"ב ה"ז-ה"ח).

בעל יבלת בהמה שיש בלובן עינה יבלת שאין בה שיער – אינה קריבה, לפי שאינה מן המוכרח. אבל אינה נפירת, אלא תרעה עד שיפול בה מום. כמשנתנו, ולפי הסבר הגמרא לעיל מ"ב. (רמב"ם שם ה"ח).

זקן וחולה ומזוהם וזקן שהגיע להיות רותח ורועד כשהוא עומד, וכן החולה שהוא רועד מפני שם הלכות ביאת מקדש פ"י ה"ב-ה"ג).

נעבדה בו עבירה בהמת קדשים שנעברה בה עבירה, או שהמיתה את האדם על פי עד אחד או הבעלים – לא קריבה, ולא נפירת עד שיוולד בה מום קבוע. כמשנה. (רמב"ם שם הלכות איסורי מנבח פ"ב ה"ט).

טומטום בכור שנולד טומטום – הרי זה ספק בכור, וכשיפול בו מום יאכל על ידי בעליו. כדברי רב חסדא בעמוד הבא, עיי"ש. (רמב"ם ספר קרבנות הלכות בבורות פ"ב ה"ה. שו"ע יו"ד שטו, ב. וראה רמב"ם ספר עבודה הלכות איסורי מנבח פ"ג ה"א).

אנדרוגיניוס הרמבים כתב: בכור שהוא אנדרוגיניוס – אין בו קדושה כלל, והרי הוא כנקבה שאין בו לבחן כלום, ועוברים בו וגוזזים אותו כשאר בהמות החולין. כדעת חכמים, ולפי הסבר הגמרא. ובשו"ע כתב: אנדרוגיניוס הרי הוא ספק בכור, ויאכל במומו לבעליו כשיפול בהם מום. כתנא קמא. (רמב"ם ספר קרבנות הלכות בבורות פ"ב ה"ה. שו"ע יו"ד שטו, ב-ג. וראה רמב"ם ספר עבודה הלכות איסורי מנבח פ"ג ה"א).

כאן בחזוית המצרית כאן בחזוית דעלמא מ"ש שיש בו חזוית המצרית כלשהי, והיא חזוית קשה ובערה – הרי זה מום, וזו היא "ילפת" האמורה בתורה. חזוית שאינה מצרית – הרי זה מום עובר. כגמרא. (רמב"ם ספר עבודה הלכות ביאת מקדש פ"י ה"ה. שם הלכות איסורי מנבח פ"ב ה"ז).

מסורת הש"ס
 א. ילק"ש תורה תרמב (כל הענין).
 ב. בבורות מב,א. תוספתא בבורות פ"ד טו.
 ג. בבורות מב,א. תו"כ ויקרא א, ג.
 ד. (טענה זו) יומא עד,א-ב. חגיגה ד,א. מנחות צא,ב. חולין כב,ב. כריתות כא,א.

גרסות
מאי טעמא דר' ישמעאל יש כתי"י בו מילים אלה חסרות.
לכהן ברוב כתי"י: לכהן מאי.
מה תלמוד לומר בכתי"י בש"מ ועוד מילים אלה חסרות.
ואתי בכתי"י: אתא ויש בכתי"י: איצטריא.

א ודנים בדבריו של ר' ישמעאל במשנתנו ביחס לאנדרוגינוס, ש"אין לך מום גדול מזה". בעי [שא]ל רבא: מאי טעמא [מה הטעם] של ר' ישמעאל? האם מיפשט פשיטא ליה [פשוט לו] שאנדרוגינוס בכור הוא, שהוא זכר וקדוש בכורה, ומומו עמו, סימני הנקבות. ולכן מותר לשוחטו מחוץ למקדש. או דילמא [שמא]: ספוקי מספקא ליה [מסופק לו] אם הוא נחשב זכר, וברוך "אם תימצא לומר" קאמר [הוא אומר]: גם אם תימצא לומר שאנדרוגינוס בכור הוא – הרי מומו עמו, ומותר לשוחטו מחוץ למקדש. ומסבירים: למאי נפקא מינה [מה יוצא מכך] אם כך או כך הוא הטעם? למילקא עליה [ללקות עליה] ארבעים מלקות משום גיזה ועבודה, שאם ודאי בכור הוא – צריך לנהוג בו קדושת בכור, ומצות "לא תעשה" לגוזזו ולעבוד בו (דברים טו, יט). אבל אם ספק הוא, הרי אף שאסור הדבר – אינו לוקה מספק. אי נמי [או גם כן יש לך השלכה] למיתבה [לענין לתת אותו] לכהן, שאם ספק הוא – אין הכהן יכול לתובעו ממנו, מפני שהמוציא מחבירו – עליו הראיה. ומציעים: תא שמע [בוא ושמע] רביה ממה שר' אילעאי אומר משום (בשם) ר' ישמעאל:

א קְבֵיעֵי רְבָא: מַאי טַעְמָא דְרַבִּי יִשְׁמַעְאֵל?
מִיפְשֵׁט פְּשִׁיטָא לִיה: אַנְדְרוֹגִינוֹס – בְּכוֹר
הוּא וּמוּמוֹ עִמּוֹ. או דִּילְמָא סְפוּקֵי מְסַפְקָא לִיה,
וְ"אם תִּימְצָא לִוְמַר" קְאָמַר: אִם תִּימְצָא לִוְמַר
בְּכוֹר הוּא – הֲרֵי מוּמוֹ עִמּוֹ. לְמַאי נִפְקָא מִינְהּ
– לְמִילְקָא עֲלֵיהּ מְשׁוּם גִּיזָה וְעִבּוּדָה. אִי נִמְי,
לְמִיתְבָּה לְכַהֵן. תָּא שְׁמַע, רַבִּי אֵילְעָאִי אֹמַר
מְשׁוּם רַבִּי יִשְׁמַעְאֵל: אַנְדְרוֹגִינוֹס בְּכוֹר הוּא
וּמוּמוֹ עִמּוֹ; שְׁמַע מִינְהּ: מִיפְשֵׁט פְּשִׁיטָא לִיה.
– וְדִילְמָא "אם תִּימְצָא לִוְמַר" קְאָמַר! תָּא שְׁמַע:
ג "זְכָר" – וְלֹא נִקְבָּה. פְּשִׁיטָא אֹמַר לְמַטָּה "זְכָר"
– שְׂאִין תִּלְמוּד לִוְמַר; מַה תִּלְמוּד לִוְמַר –
לְהוֹצִיא טוּמְטוֹס וְאַנְדְרוֹגִינוֹס. מְנִי? אֵילְעָאִי תִנָּא
קָמָא – סְפִיקָא הוּא, וְאֶתִי קָרָא לְמַעוּטֵי סְפִיקָא?

או דילמא ספוקי מספקא ליה – אם זכר הוא אם נקבה הוא. והאי דקאמר: "מומו עמו" – "אם תימצא לומר" קאמר: אם תימצא לומר ספק בכור – הרי מומו עמו. למילקא עליה כו' – אי אמרת בכור הוא – לך, דכור צעל מוס נמי אסור בגיזה ועבודה. ואם ספק הוא – מספקא לא מלקינן ליה. אי נמי למיתביה לכהן – אם זכור הוא – נותנו לכהן, ואוכלו ממוס זה. ואם ספק הוא – אוכלו ישראל ממוס זה, כדין ספק בכור הנאכל ממומו לצעלים, דהמוציא מחבירו עליו הראיה. דילמא אם תימצא לומר קאמר – כלומר, אם זכור הוא – הרי מומו עמו. הכי גרסינן בתורת כהנים: זכר ולא נקבה – "זכר" כתיב גבי עולת זקן, "זכר תמיס יקרינו", ומשמע – ולא נקבה. כשהוא אומר זכר למטה – צעולת לאן. שאין תלמוד לומר – ללא צריך לגופיה למעוטי נקבה, דהא אימעטא לה. להוציא טומטוס ואנדרוגינוס – הוא לא מעיט טומטוס ואנדרוגינוס מ"זכר" תנא. אילמא תנא קמא – דמתניין, הא טומטוס ואנדרוגינוס ספק הוא.

תוספות

אילמא תנא קמא (סבר) ספיקא הוא ואתי קרא למעוטי ספיקא – ואם תאמר: מנא ליה דטעמא דתנא קמא משום ספיקא? דילמא הוי בחוטים הפנימיות שנפגמו ושנגממו, דהוי מום לענין דאין שוחטין במקדש, ולא הוי מום ליחוט במדינה, ולעולם בכור ודאי! ויש לומר: דמדקאמר רבי ישמעאל בברייתא בכור הוא ומומו עמו, מכלל דלתנא קמא לא הוי ודאי בכור.

ואתי קרא למעוטי ספיקא – כי האי גוונא פריך בפרק בתרא דיומא (עד,א) גבי כוי, ובכריתות בפרק "דם שחיטה" (כא,א) ובפרק קמא דחולין (כב,ב) גבי תחלת הצהוב שבזה ושבוה. ולא דמי לשאר דוכתי דמעוטינן ספק מקרא, לקמן בפרק בתרא (נח,ב). עשירי ודאי אמר רחמנא ולא עשירי ספק, וכן בהרת בסוף נזיר (סה,ב): ספק בהרת קדמה ספק שער לבן קדם, דמעט ליה מ"לטהרו או לטמאו" הואיל ופתח הכתוב בטהרה תחלה. פעמים שהיה כך. וטומטוס נמי הוה שייך שפיר למעוטי, שיש מהם זכר ויש מהם נקבה, ופטרו הכתוב כל זמן שהוא ספק. אבל כוי ותחלת הצהוב ואנדרוגינוס כולן שוים, דקמי שמיא גליא כוי אם חיה אם בהמה, ואם תחלת צהוב חשוב גדול או קטן, ואם אנדרוגינוס זכר או נקבה. ואם תאמר: הא רב דסבירא ליה לאנדרוגינוס ספיקא הוא, כדמפרש בסוף "המפלת" (נדה כח,א) דמטמא בלובן ובאודם. ומדקאמר בסוף "הערל" (יבמות פג,א): הלכה כרבי יוסי, דלא הכריעו בו אם זכר או נקבה, ובריה בפני עצמו דקאמר רבי יוסי בברייתא – לאו דוקא, ואפילו הכי ממעט ליה רב לענין ביאת מקדש מדכתיב "מוזכר ועד נקבה" – זכר ודאי, נקבה ודאית, ולא טומטוס ואנדרוגינוס. והיכי אתי קרא למעוטי ספיקא? ויש לומר: דהכא פריך שפיר, דמעט ליה אנדרוגינוס מ"הזכר" יתירא דכתיב גבי עולה. ואם בא למעוטי אפילו הוא זכר, משום דמשונה משאר זכרים, אם כן מדמעוטינן ליה מ"הזכר" – שמע מינה זכר הוא ולא נקבה אלמא לא אתיא כתנא קמא דאמר: ספיקא הוא. אבל בהאיא דרב תרי מעוטי כתיבי, דהוה מצי למיכתב "מוזכר ועד אדם", או מ"נקבה עד אדם", ואתא חד מינייהו לטומטוס וחד לאנדרוגינוס. ואם אנדרוגינוס הוא זכר – אתיא מ"זכר" למעוטי, ואם הוא נקבה – אתי "עד נקבה" למעוטי, מטעם שהוא משונה. ולפי טעם זה, אית ליה שפיר לרב הא דאמר רב חסדא בסמוך: מחלוקת באנדרוגינוס, אבל בטומטוס – ספיקא הוה, וקדוש הוה מספיקא. פירוש: דלית לן לאוקומי מעוטא לטומטוס, שהוא ודאי זה או זה, אלא שהוא מכוסה. והא דאוקי רב מעוטא לטומטוס – משום דאיכא יתורא. ועוד יש לפרש: דצריכי הנך תרי מעוטי דרב, דכין שהוצרך לכתוב "זכר" כדי למעט אנדרוגינוס אם הוא זכר, לפי שהוא זכר משונה, ו"עד נקבה" למעוטי אם הוא נקבה – על כרחך צריך לכתוב שניהם, כדי שלא תאמר זכר דוקא ולא נקבה, או נקבה דוקא (אבל) ולא זכר. ולא נפרש דהוה מצי למכתב "עד אדם". ומכל מקום סבר רב דמוקמינן נמי מעוטא לטומטוס, ולא כרב חסדא. דלקמן נמי אשכחן רבי יוחנן דלית ליה דרב חסדא. ומצינו למימר נמי משום טומטוס לחודיה צריכי תרווייהו, למעוטי ספיקא דידיה מדין זכר – אם אחר כך נמצא זכר, ומדין נקבה – אם אחר כך נמצא נקבה. והוא הדין אנדרוגינוס, לפי שהוא משונה משאר זכר או משאר נקבה, ושקולים הן. ולית ליה לרב דהאיא דרב חסדא. וכן אביי בפרק קמא דחגיגה (ד,א) ממעט טומטוס משום דאיכא יתורא. ויש לתמוה, דקפריך לקמן: אלא מעתה בערכין יערך, ומייתי רביה מברייתא

עיונים

ספוקי מספקא ליה רש"י פירש: האם הוא מסופק. כדעת התנא הראשון, אם הוא זכר או נקבה. ורבינו גרשום פירש: האם ספק לו אם זכר הוא, או בריה בפני עצמה.
כשהוא אומר למטה זכר שאין תלמוד לומר וכו' והדברים מתבססים על כך, ש' של "ואם מן הצאן" באה להוסיף את דין הקרבן מן הצאן על מה שנאמר בפרשה הקודמת ביחס לקרבן מן הבקר, ומה שנאמר בעליון שייך אף בתחתון (ראה תוס' וזבחים מח,א ד"ה אשכחן).
ספיקא הוא כפי שנאמר בתחילת סוגיה זו (בעמוד הקודם). שטעמו של תנא זה, הוא משום שיש באן ספק זכר או נקבה (וראה בתוס').
ואתי קרא למעוטי ספיקא ופירש רש"י: הואיל וכלפי שמים הדברים ידועים, אין הכתוב בא ללמדנו מה לעשות כאשר לנו יש ספק במציאות. ושאלו בתוס': והרי יש מקרים בהם הכתוב בא ללמד כיצד לנהוג במקרה של ספק, וכגון דינו של ספק מעשר בהמה שאינו קדוש (להלן נח,ב), או בדיני נגיעים, כשיש לנו ספק האם בהרת קדמה לשיער ואז הוא טמא, או האם השיער קדם, והוא טהור! והסבירו (ראה נוסח הדברים בתוס' שאנץ) כי במקרים אלו, פעמים שזה קודם ופעמים שזה קודם, והתורה מורה

כיצד לנהוג במקרה של ספק. אבל באנדרוגינוס והדומים לו – המציאות אחת היא, ואינה משתנה, ורק אנחנו איננו יודעים כיצד לנהוג לגביה. וכדי ללמדנו דבר זה – לא היה משתמש הכתוב במיעוט הנוגע למצב של ספק, אלא היה מבאר לנו את הדין עצמו (קדשי דח). ורמב"ן (בחידושו לחולין כב,ב) הסביר "אתי קרא למעוטי ספיקא" באופן זה: ואם רק כדי לפתור מצבים של ספק – אין צורך בלימוד מיוחד של הכתובים, שהרי יש לנו כללים שונים כיצד יש לנהוג במצבי ספק! (ובכל אותם מקומות בהם הוצרכנו לכתוב מיוחד, הרי זה כדי ללמד מה הם הכללים הנוגעים לאותו דין מסויים). וראה עוד לח"מ הל' אישות (פ"ד הי"א), שכתב כי לדעת הרמב"ם יש מחלוקת בין חכמים האם "אתי קרא למעוטי ספיקא", וההכרעה להלכה היא שהכתוב אכן בא למעט מקרים שהם ספק.

אורה ההלכה

זכר ולא נקבה כל עולת בהמה אינה באה אלא מן הזכרים בלבד. כברייתא. (רמב"ם ספר עבודה הלכות מעשה הקרבנות פ"א ה"ח).

ואיצטריכא קרא למעוטי ספיקא — צממיה. הא ליכא ספק קמי שמיא! אללא ודאי משום דצריה צפני עמנו הוא קממעטי ליה, ודלא כמנא קמא. אלא רבנן בתראי — דמתניתין, דפשיטא להו דצריה הוא. וקאמרי: אינו צכור, אללא נגזו ונעבד. תיפוק ליה — טומטום ואנדרוגינוס ונקבה מהד "זכר", דהא גבי צכור לא כתיב אללא חד "זכר",

אָלָא רַבָּנָן בְּתַרְאֵי — מַחַד קְרָא נְפָקִי, דְּהָא גַבֵּי בְּכֹר חַד "זָכָר" הוּא דְכָתִיב, קָא מַעְטֵי כּוּלְהוּ מִיַּנְיֵיהוּ! אָלָא פְּשִׁיטָא רַבִּי יִשְׁמַעְאֵל. וְאֵי אָמְרַתְּ בְּשִׁלְמָא רַבִּי יִשְׁמַעְאֵל מִיַּפְשֵׁט פְּשִׁיטָא לִיָּה — הֵינּוּ דְאִיצְטְרִיךְ קְרָא לְמַעוּטֵי, אָלָא אֵי אָמְרַתְּ מְסַפְקָא לִיָּה — אָצְטְרִיךְ קְרָא לְמַעוּטֵי סְפִיקָא? — לְעוֹלָם רַבָּנָן בְּתַרְאֵי, וְגַבֵּי בְּכֹר תְּרִי תְּרִי קְרָאֵי כְּתִיב: "הַזְכָּר" וְ"הַזְכָּרִים".

ב וְחַכְמִים אוֹמְרִים אֵינוּ בְּכֹר" כו'. אָמַר רַב חֲסִדָּא: מַחְלוּקַת בְּאִנְדְּרוֹגִינוֹס, אָבָל בְּטוּמְטוּס — דְּבַרֵּי הַפֶּל סְפִיקָא הוּא, וְקָדוֹשׁ מְסַפְקָא. אָמַר לִיָּה רַבָּא; אָלָא מַעְתָּה — בְּעַרְכֵּינָן יַעֲרָא!

מחד קרא נפקא להו — לא היא, דגבי צכור תרי כתיבי. הזכר — "הזכר תקדיש". הזכרים — "אשר יהיה לך הזכרים לה". מחלוקת — דקאמרי רבנן בתראי צריה הוא — צאנדרוגינוס. אבל טומטום דברי הכל ספק — וחסור צניזה. ואינו נשמט לא צמקש ולא צמדינה. אלא מעתה — דספק הוא — צערכין יערך צאדס, או צערך איש או צערך אשה!

תוספות

דמעטי ליה מערך איש ואשה מ"הזכר אם נקבה". ומשני: סמי מכאן טומטום. מאי קושיא? התם איכא יתור, דמשום אנדרוגינוס לא צריך אלא חד! יש לומר: דהתם נמי צריכי תרוייהו לאנדרוגינוס, דאי כתיב "הזכר" למעוטי, הוה אמינא: לא גרע מנקבה, ויהיה בערך נקבה. ואם תאמר: והא דפריך מ"אם זכר אם נקבה" להוציא טומטום ואנדרוגינוס, מאי קושיא? דילמא הא גבי שלמים איכא תרי מעוטי "אם זכר אם נקבה", ד"אם" הוא מעוטי, כדקאמר בפרק "המפלת" (נדה כח,א)! ואומר רבינו יצחק: דגרס "זכר או נקבה" דכתיב בקרא בשלמי צאן, דהכי דריש ליה בתורת כהנים. אבל "אם זכר אם נקבה" דכתיב בשלמי בקר — דריש ליה התם בתורת כהנים, ולעיל בפרק שני (טו,ב), ובתמורה בפרק "אלו קדשים" (יז,א): לרבות ולד בעלי מומין. והשתא פריך שפיר לרב חסדא, דבהאי קרא לא כתיב אלא לדמה.

אלא תאמר שבריייתא זו היא כדעת רבנן בתראי [החכמים האחרונים] שבמשנתנו, האומרים שצמקש למעט מהקרה. אבל גם דבר זה לא ניתן להיאמר, עצמה, והוצרך הכתוב למעט מהקרה. אבל גם דבר זה לא ניתן להיאמר, שהרי לדעתם, גם נקבה וגם טומטום ואנדרוגינוס מחד קרא נפקי [מכתוב אחד בלבד הם באים, נלמדים], דהא

אָחַד בְּלַבַּד הֵם בְּאִיִּם, נְלַמְדִּים, דְּהָא גַבֵּי [שְׁהָרִי אֲצֵל] בְּכֹר חַד "זָכָר" הוּא דְכָתִיב [פַּעַם אַחַת "זָכָר" הוּא שְׁנֵאמַר], וְעַל יְדוּ קָא מַעְטֵי כּוּלְהוּ מִיַּנְיֵיהוּ [מִמַּעֲטִים אֶת כּוֹלָם]. וְאֵילוּ בְּבִרְיָתָא זֶה מִמַּעֲטִים נִקְבָּה מִ"זָכָר" אַחַד, וְטוּמְטוּם וְאִנְדְּרוֹגִינוֹס מִ"זָכָר" שְׁנֵי! אֵלָא, פְּשִׁיטָא [פְּשׁוּטָא] שְׁבִרְיָתָא זֶה הִיא שִׁיטַּת ר' יִשְׁמַעְאֵל. וּמַעְתָּה, אֵי אַמְרַת בְּשִׁלְמָא [נִיחָא אִם אַתָּה אֹמֵר] שֶׁר' יִשְׁמַעְאֵל מִיַּפְשֵׁט פְּשִׁיטָא לִיָּה [פְּשׁוּטָא לֹא הִדְבַּר], שְׁאִנְדְּרוֹגִינוֹס הִרְיָהוּ בְּכֹר זָכָר — הֵינּוּ דְאִיצְטְרִיךְ קְרָא לְמַעוּטֵי [וְהוּא שְׁהוּצְרַךְ הַכְּתוּב בְּעֵינֵי קְרָבָן עוֹלָה לְמַעֲטָא], וְלֹמַר שְׁאִין מְבִיאִים מִמֶּנּוּ קְרָבָן עוֹלָה. אֵלָא אֵי אַמְרַת מְסַפְקָא לִיָּה [אִם אַתָּה אֹמֵר שְׁמִטוּפָא לֹא] אִם הוּא זָכָר — וְכִי אָצְטְרִיךְ קְרָא לְמַעוּטֵי סְפִיקָא [וְהוּצְרַךְ הַכְּתוּב

בעולה למעט טומטום? ודוחים: לעולם תאמר שבריייתא זו היא כשיטת רבנן בתראי [חכמים האחרונים], הסבורים שאנדרוגינוס כלל אינו זכר, אלא בריה בפני עצמה. וביחס למה שהקשינו: והרי לשיטתם די בכתוב אחד למעט נקבה וגם טומטום ואנדרוגינוס, כפי שהוא בכבור — על כך יש להשיב: גבי [אצל] בכבור גם כן תרתי קראי כתיב [שני מקראות כתובים]: "הזכר" (דברים טו, יט) ו"הזכרים" (שמות יג, יב), אחד למעט נקבה, ואחד למעט טומטום ואנדרוגינוס.

ב שנינו במשנה, וחכמים אומרים: אינו בכור, אלא נגזו ונעבד, כדין בהמת חולין. אמר רב חסדא: מחלוקת זו היא באנדרוגינוס, שיש בו סימני זכר וסימני נקבה, וחכמים אלו אומרים שאנדרוגינוס בודאי אינו זכר, אלא בריה בפני עצמה, ולכן אינו קדוש בכבורה. אבל בטומטום, שעורו מכסה את איברי מינו — דברי הכל ספיקא [פסוק] הוא, מפני שהוא זכר גמור או נקבה גמורה, אלא שאנו לא יודעים מהו. ולכן הוא קדוש מספיקא [מספיקא]. שאינו נשחט לא במקדש ולא במדינה. אמר ליה [ר]בא: אלא מעתה, לדברך שהוא בודאי זכר או נקבה, אם כן בערכין, כשאדם נודר ערכו של אדם טומטום — יערך, אם בערך איש או בערך אשה!

חד מעוטיא, והוי "אוי" למעט, כמו "או כשב" — פרט לכלאים, "או עז" פרט לדמה.

וקמעטי כולהו מיניה — פירוש: כולהו — נקבה טומטום ואנדרוגינוס. ולרב חסדא נמי דבסמוך, דאמר: סמי מכאן טומטום, נקט "כולהו" משום נקבה ואנדרוגינוס.

אי אמרת בשלמא מיפשט פשיטא ליה — פירוש: דבכור הוא ומומו עמו, היינו דאיצטריך קרא למעוטי. ותימה: מהאי טעמא גופיה לא ליבעי קרא, דכיון דבעל מום הוא — פסול לגבי מזבח! ופירש בקונטרס דהכי קאמר: היינו דאיצטריך קרא למעוטי, דאף על גב דזכר הוא — לא קדיש שום קדושה אם קדישה לשם עולה, ואפילו בגיזה ועבודה שרי. ומ"זכר" קמא לא נפקא לן למעוטי מקדושה, דהא גבי בכור כתיב חד "זכר", ולא ממעוטי ליה רבי ישמעאל מגיזה, דלא שרי ליה משום מום אלא לישחט. עד כאן לשוננו. וקשה לפירושו: מום מעיקרא לא אסיר בגיזה ועבודה אלא מדרבנן, כדמוכח ליה לעיל בפרק שני (יד,א), דאמר: קדושת מזבח דמיחלפא בקדושת הגוף גרו בה רבנן! ויש פירושים אחרים מרשיי שכתוב בהם: היינו דאיצטריך קרא למעוטי — דאף על גב דזכר הוא לא מקריבניא ליה, דנקבות שלו הוה מום. ולפי זה צריך לומר דאתא האי קרא לאשמעינן: במקום בשר הוה מומא, לאפוקי מדרשא דאביי ורבא דלעיל. ותיריך: דאיצטריך למעוטי, לאשמעינן דגרע מבעל מום, דבעל מום נתפס בתמורה. ואם תאמר: אם כן, מאי קפריך: אילימא לתנא קמא ספיקא, ואתי קרא למעוטי ספיקא? שפיר איצטריך, למעוטי דאין נתפס בתמורה. דסלקא דעתך דנתפס, אפילו הוי נקבה לאשם, דתרעה, לרבנן דרבי שמעון בתמורה בפרק "אלו קדשים" (יט,ב). וכיון שיש בה קדושת הגוף, משמע דמיתפס בתמורה. וגם עושה תמורה קדושה ראויה, כמו תמורת הפסח דראוי שאינה קריבה, ואפילו הכי נתפס בתמורה לקדושה דחוויה, ורועה. וגבי אנדרוגינוס דמעט ליה קרא הכא אפילו הוי ספיקא, לפי שאינו לא זכר גמור ולא נקבה גמורה! ויש לומר דהכי פריך: מדאיצטריך קרא "זכר" — למעטיה מהקרבנות עולה, כיון דספק נקבה הוא. דאי למעטו מדין תמורה — אפילו הוי נקבה לא הוה ליה למיתב יתורא בזכר, דמשמע דמעט ליה מטעם דאינו זכר גמור. ואם תאמר: היכי דייק דמיפשט פשיטא ליה לרבי ישמעאל? דילמא אתיא כתנאי אחרני, דסברי: זכר הוא, כגון רבי יוסי דפרק

עיונים

אלא רבנן בתראי כלומר, הואיל ולשיטת ברייתא זו, אנדרוגינוס אינו ספק זכר, נותרה אפשרות אחת — שאנדרוגינוס הוא יצור שאינו זכר ואינו נקבה, אלא "בריה בפני עצמה", ולכן הוצרך למעטו מ"זכר" בנוסף למיעוט של נקבה. והוא מתאים לשיטת חכמים שבסוף המשנה, שאנדרוגינוס כלל אינו בכור, אלא נגזו ונעבד כבהמת חולין (ולענין טומטום שהזכר כאן, נחלקו להלן בגמרא האם לדעת חכמים דינו כבריה בפני עצמה, או שמא הוא ספק. ואם לדעתם הריהו ספק — יש למחוק את טומטום מגרסת ברייתא זו, כדרך שהגמרא מתרצת להלן. או שלא הזכיר טומטום בדרשת הכתוב אלא אגב אנדרוגינוס).

היינו דאיצטריך קרא למעוטי רש"י מפרש: זהו שהוצרך הכתוב ללמדנו שאם הקדיש אנדרוגינוס לעולה — דינו ככל מקדיש בעל מום לקרבן, שאין קדושת הקרבן חלה עליו, ואינו קדוש אלא לדמיו (בניגוד לבכור, שמתקדש גם אם הוא בעל מום. ראה משנה

גֵּרְסוֹת
מַחַד קְרָא נְפָקִי בְּשִׁימִי:
מַחַד קְרָא תִּיפּוּק וּבְכַתְּיִימ
וְעוּד: תִּיפּוּק לִי מַחַד קְרָא
וְרֵאחַ רִשְׁיִי.
וְקָא מַעְטֵי יֵשׁ בְּכַתְּיִי: וְקָא
מַמַּעְטֵי וְיֵשׁ: וְקָא מִימַעְטֵי
וּבְשִׁימִי: וְקַמְמַעְטִינוּ.
מִינְיֵיהוּ בְּכַתְּיִי: מִינְיָה.
בְּשִׁלְמָא רַבִּי יִשְׁמַעְאֵל בְּרֹב
כַּתְּיִי: בְּשִׁלְמָא.
מְסַפְקָא בְּרֹב כַּתְּיִי:
סְפִיקֵי מְסַפְקָא.
אָצְטְרִיךְ בְּרֹב כַּתְּיִי: אַתִּי.
בְּכֹר תְּרִי קְרָאֵי בְּשִׁימִי:
בְּכֹר נְמִי תְּרִי קְרָאֵי.
כְּתִיב בְּכַתְּיִימ וְעוּד: כְּתִיבִי.
וְהַזְכָּרִים בְּכַתְּיִימ: הַזְכָּר.
בְּטוּמְטוּם בְּרֹב כַּתְּיִי:
טוּמְטוּם.

אֹרְחַה הַהֵלְבָּה
טוּמְטוּם דְּבִרֵּי הַכֵּל סְפִיקָא הוּא טוּמְטוּם הִרִי זֶה סַפֵּק בְּכֹר, וַיֵּיבֹא לְמַדְנָה לְבַעֲלִיו.
כִּרְבַּח חֲסִדָּא. (רַמְבַּ"ם סֵפֶר קִרְבָּנוֹת הַלְכוּת בְּכֹרוֹת פ"ב ה"ה. שו"ע יו"ד שטו, ב—ג.)

